

روند

شکل گیری

نحو عربی

www.ketab.ir

بهزاد ساسانی اسکویی

تابستان ۱۳۹۳

سرشناسه : ساسانی اسکویی، بهزاد، ۱۳۵۸ -
عنوان و نام پدیدآور : روند شکل گیری نحو عربی / بهزاد ساسانی اسکویی.
مشخصات نشر : تبریز: انتشارات نباتی، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری : ۱۲۸ ص.
شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۷۲۸۱-۴۷-۵
وضعیت فهرست نویسی : فیبا
موضوع : زبان عربی — صرف و نحو
رده بندی کنگره : ۱۳۹۳/۲س/۶۱۴۱ PJ
رده بندی دیویی : ۴۹۲/۷۵
شماره کتابشناسی ملی : ۳۶۱۲۰۲۱

عنوان : روند شکل گیری نحو عربی

مولف : بهزاد ساسانی

قطع : وزیری

ناشر : نباتی

تعداد صفحه : ۱۲۸

چاپ اول : ۱۳۹۳

تیراژ : ۱۰۰۰ جلد

قیمت : ۷۰۰۰۰ ریال

شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۷۲۸۱-۴۷-۵

مرکز فروش : تبریز- مابین سه راه طالقانی و تربیت - مجتمع تجاری استاد شهریار زیرزمین -

پلاک ۴۶ - تلفن : ۳۵۵۴۷۵۱۰

مقدمه	۱۱
-------------	----

فصل اول: علم نحو و واضع آن

۱. مفهوم لغوی و اصطلاحی نحو	۱۷
۲. اهمیت علم نحو	۱۹
۳. علت نامگذاری علم نحو	۲۶
۴. نخستین واضع علم نحو	۲۷
۵. اقسام روایات، در مورد اولین واضع علم نحو	۳۰

فصل دوم: عوامل وضع نحو عربی

۱. تاریخچه و علت پیدایش علم نحو	۴۱
۲. پیدایش لحن در قرائت قرآن، عامل وضع نحو	۵۵
۳. تقسیم‌بندی عوامل وضع نحو عربی	۵۸
۱-۳. عامل دینی	۵۸
۲-۳. عامل قومی	۶۱
۳-۳. عامل اجتماعی	۶۵

۳-۴. عامل سیاسی ۶۷

۳-۵. عامل تطور عقل عربی ۶۸

فصل سوم: ظهور مکاتب نحوی و شکل گیری نحو

۱. نموداری از طبقات نحویون ۷۳

۲. پیدایش مدارس نحوی ۷۴

۳. مدرسه بصره ۷۹

۴. عوامل ایجاد مدرسه بصره ۸۶

۴-۱. پناه آوردن قبائل مختلف به بصره ۸۶

۴-۲. بازار مرید ۸۷

۴-۳. مهم بودن موقعیت جغرافیایی بصره ۸۷

۴-۴. شهره بودن بصره به فصاحت ۸۸

۵. مصادر و سرچشمه های زبان در مکتب بصره ۸۸

۵-۱. قبائلی که فصاحت آنها مشهود بود ۸۸

۵-۲. اشعار عرب جاهلی و مخضرمین ۸۹

۵-۳. قرآن کریم ۸۹

۶. طبقات نحویون و علمای بصره ۹۰

۶-۱. ابوالأسود دؤلی ۹۰

۶-۲. نصر بن عاصم لیثی ۹۲

۹۳	۳-۶. ابن ابی اسحق حضرمی
۹۶	۴-۶. خلیل
۹۹	۵-۶. سیبویه
۱۰۱	۷. مدرسه کوفه
۱۰۴	۸. اساس پایه‌ریزی مدرسه‌ی کوفه
۱۰۴	۸-۱. استشهداد به لهجه‌های اعراب مناطق پرآب و علف
۱۰۶	۸-۲. قلیل و شاذ بودن قیاسشان در نحو عربی
	۸-۳. مخالفتشان با بصریان و ایجاد قواعدی که در گسترش آن، هیچ سند و شاهد لغوی وجود نداشت
۱۰۸	۹. طبقات نحویون و علمای کوفه
۱۰۸	۹-۱. ابوجعفر رواسی
۱۰۹	۹-۲. کسایی
۱۱۰	۹-۳. فرآء
۱۱۳	۱۰. مدرسه بغداد
۱۱۶	۱۱. بعضی از آراء مخصوص بغدادی‌ها
۱۱۷	۱۲. مهمترین کتاب‌های نحوی
۱۱۸	۱۲-۱. الکتاب
۱۱۹	۱۲-۱-۱. بخش‌های الکتاب

- ۱۲۰ ۱۲-۱-۲. ویژگی بارز کتاب
- ۱۲۰ ۱۲-۲. المفصل
- ۱۲۱ ۱۲-۲-۱. زمخشری، مؤلف المفصل
- ۱۲۱ ۱۲-۲-۲. بخش های المفصل
- ۱۲۲ ۱۳. مصادر علم نحو
- ۱۲۲ ۱۳-۱. قرآن کریم
- ۱۲۳ ۱۳-۲. احادیث و روایات
- ۱۲۳ ۱۳-۳. کلام عرب
- ۱۲۴ ۱۳-۴. اشعار و امثال و خطابه

منابع و مأخذ

- ۱۲۵ الف) فارسی
- ۱۲۶ ب) عربی
- ۱۲۸ ج) مجلات و مقالات

علم نحو از جایگاه ویژه‌ای در زبان و ادبیات عربی برخوردار است، به گونه‌ای که کلام بوسیله‌ی آن کامل گشته و سخن بدان زیبا می‌گردد. علم نحو و دانستن آن، وسیله‌ای برای مصون ماندن از خطا و اشتباه در گفتار است. این علم چنان اهمیتی را داراست که بزرگان دین، به یادگیری آن مبادرت ورزیده و دیگران را به آموزش آن تشویق کرده‌اند؛ بدین معنی که برای فهمیدن متون فقهی و معانی دقیق آیات قرآن کریم، هم‌چنین احادیث نبوی و ائمه اطهار (علیهم السلام) و تشخیص و ادراک جایگاه واژه‌ها در جملات و مفاهیم آن، دانستن آن ضرورت دارد و از آن جهت است که در کلام معصومین، یادگیری عربی و قواعد آن ضروری دانسته شده است؛ چنانکه در حدیثی، امام صادق (علیه السلام) دعوت به فراگیری زبان عربی و در حدیث دیگری، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) دعوت به فصیح کردن کلام و بدون لحن سخن گفتن می‌نمایند. بزرگان دین نیز با عبارات مختلف، مردم را برای آموختن این علم؛ یعنی همان زبان قرآن فرا خوانده‌اند، به این اعتبار که رعایت موازین علم نحو، انسان را از اشتباه در سخن گفتن بازداشته و دواک صحیح مقاصد دیگران رامی‌سازد.

لحن و غلط خوانی، یکی از عوامل اولیه‌ی پایه ریزی علم نحو بوده است؛ با این توضیح که با گسترش اسلام و اختلاط اعراب با اعاجم، آن‌عده از موالی که به اسلام رغبت نشان داده و به آن گرویده بودند، در ادای حروف و اعراب

کلمات، دچار لحن و اشتباه می‌شدند و به خاطر عدم تلفظ صحیح کلمات در گفتار، هم‌چنین در تلاوت قرآن کریم که باعث بروز اختلاف در معانی آن می‌شد، تدوین این علم به عنوان یک ضرورت شناخته شد. آورده‌اند که لحن و اشتباه در اعراب، در کلام موالی و مستعربین از زمان رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) آشکار گردید؛ البته ناگفته نماند که این مسأله، مختص تازی زبانان نبوده و عرب‌ها نیز به خاطر فصیح بودن زبان قرآن، از این مسأله مستثنی نبودند، لذا نحویان به منظور صیانت زبان از لحن و اشتباه موجود و به منظور آراستن کلام، علی‌الخصوص بعد از نزول قرآن، به فکر وسیله‌ای برای سنجش کلام خویش افتادند که بعدها علم نحو نامیده شد. برای وضع نحو عربی، عواملی را چون: عامل دینی، قومی، اجتماعی، سیاسی و در نهایت عامل تطوّر عقل عربی، مطرح کرده‌اند که در این پژوهش به تفصیل بیان شده است.

در تاریخ پیدایش علم نحو و اولین واضع آن، میان صاحب نظران اختلاف بسیاری وجود دارد. شواهد تاریخی همگی بیانگر آن است که علم نحو، به دستور پیشوای پارسایان، حضرت علی (علیه السلام) و به همت ابوالأسود دؤلی بوجود آمده و پایه ریزی شد. برخی‌ها در طول تاریخ، خواسته یا ناخواسته، کوشیده‌اند عنوان نمایند که زمان علی (علیه السلام) و ابوالأسود دؤلی، توانایی عرض اندام و ارائه‌ی مطالب علمی و قیاسات منطقی را نداشت و سعی بر این داشته‌اند، واضع آن را کسانی غیر از امام علی (علیه السلام) یا ابوالأسود که به دستور ایشان به این مهم اقدام نمود معرفی کنند؛ غافل از اینکه قیاسات و

مباحث گسترده‌ی آن، بعد از آن دوران به این علم اضافه شده و فقط ایجاد اصول اولیه‌ی آن به دست ایشان می‌باشد؛ به هر حال، آنچه تاریخ شاهد آن بوده و از روایات متواتر و موثق به ما رسیده است، آن حضرت در پی شهادت حفظ قرآن کریم در جنگ‌ها، پس از وفات نبی مکرم اسلام (صلی الله علیه و آله وسلم)، به مدت شش ماه اقدام به جمع آوری و تدوین مصحف شریف قرآن نمود و در آن گردآوری، اصیل‌ترین قرائت به روش پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) رعایت شده که در آن، اختلاف قرائت زاهی نداشته است؛ لذا علی (علیه السلام) پس از آن، به خاطر مصون ماندن قرآن از لحن و اشتباهات لفظی، قواعدی را در نحو پایه‌گذاری نمود. ابوالأسود دؤلی نیز از دانشمندان علم لغت، نحو و قرائت بود و اولین کسی است که نقطه‌گذاری قرآن را به فرمایش امام علی (علیه السلام) انجام داد.

برخی‌ها هم تلاش کرده‌اند، نحو عربی را زاینده‌ی اندیشه‌ی غیر عرب‌ها و فرهنگ‌های بیگانه نشان دهند؛ در اینکه تعداد زیادی از بزرگان عربی، غیر عرب‌ها هستند شکی نیست و انکار ملیت ایرانی غیر عرب‌هایی چون سیبویه، ابوعلی فارسی و دیگران، که در طبقات اوّل نحو قرار دارند به دور از انصاف است، اما وجود این مردان بزرگ، دلیلی بر ریشه داشتن نحو عربی در فرهنگ غیر عربی نمی‌باشد.

علی ثانی حال، نحو عربی شکل گرفت و بعدها بوسیله‌ی تعدادی نحویان، گسترش پیدا کرده و اصول و قواعد آن تدوین گردید که در نهایت، این علم به

صورت‌مدون در «الکتاب» سیبویه تجلای پیدا کرد. در بعضی از اقوال، دلیل نامگذاری این علم به «نحو»، فرمایش علی (علیه السلام) به ابوالأسود، با عبارت «أنح هذا النحو»؛ یعنی این شیوه را در پیش گیر، آورده شده است.

در این نوشتار، تا آنجا که توان ناچیز علمی اینجانب ایجاب کرده است، سعی بر آن گشته است که با تکیه بر دلایل علمی متقن و منابع موثق به این موضوع پرداخته و روند پیدایش این علم بیان شود.

این پژوهش، چهار فصل را شامل می‌شود که فصل اول مفاهیم لغوی و اصطلاحی علم نحو، اهمیت و علت نامگذاری آن، آراء مختلف در مورد اولین واضع نحو عربی را بیان می‌کند و فصل دوم به بررسی تاریخچه و علل پیدایش علم نحو و عوامل وضع آن پرداخته و در فصل سوم نیز به تطورات و چگونگی شکل‌گیری این علم و پیدایش مدارس نحویه و آراء و اندیشه‌های مخصوص آنها، به همراه عده‌ای از بزرگان این مکاتب و طبقات نحوی شان و بالاخره در فصل آخر به مهمترین و بارزترین کتاب‌های نحوی و مصادر علم نحو اشاره گردیده است؛ که در این راستا، از کتب ارزشمند نحوی فارسی و عربی مرتبط با موضوع، هم چنین کتب معتبر تاریخی و ادبی، بهره گرفته شده است؛ تا چه قبول افتد و چه در نظر آید.

بجاست به عنوان حُسن ختام این مطلع، سخن نغز و حکیمانه‌ی مرحوم
 عماد اصفهانی (۵۹۷-۵۱۹ ه. ق.) بیان شود؛ کلامی که بحق، در مدخل هر
 نوشته‌ای شایان ذکر است:

«إِنِّي رَأَيْتُ أَنَّهُ لَا يَكْتُبُ إِنْسَانٌ كِتَابًا فِي يَوْمِهِ إِلَّا قَالَ فِي غَلَّةٍ: لَوْ غُيِّرَ هَذَا لَكَانَ أَحْسَنَ، وَ
 لَوْ زِيدَ كَذَا لَكَانَ يُسْتَحْسَنُ، وَلَوْ قُدِّمَ هَذَا لَكَانَ أَفْضَلَ، وَلَوْ تُرِكَ هَذَا لَكَانَ أَجْمَلَ؛ وَ هَذَا
 مِنْ أَعْظَمِ الْعِبَرِ، وَ هُوَ دَلِيلٌ عَلَى إِسْتِيلَاءِ النَّفْسِ عَلَى جُمْلَةِ الْبَشَرِ»^۱

؛ من دیدم انسان امروز کتابی نمی‌نویسد، مگر آنکه فردایش می‌گوید: اگر این نوشته
 تغییر یابد بهتر است، و اگر فلان مطلب افزوده گردد نیکوتر می‌شود، اگر این
 مطلب پیش تر آید بهتر است، و اگر آن جمله یا عبارت حذف شود زیباتر
 است؛ و این از بزرگترین عبرت‌هاست، که خود دلیلی است بر غلبه‌ی نقص بر
 همه‌ی افراد بشر.

بهزاد ساسانی اسکویی

تابستان ۱۳۹۳

۱. یاقوت حموی، شهاب‌الدین أبو عبدالله یاقوت بن عبدالله، معجم الأدباء مقدّمه‌ی کتاب.